

Miejsce i rola działalności rolniczej w prawie rolnym

Podjmując próbę odpowiedzi na pytanie o miejsce oraz rolę działalności rolniczej w prawie rolnym należałoby postawić na wstępie zasadnicze, ogólniejszej natury pytanie: o miejsce „działalności gospodarczej” w polskim systemie prawa, a następnie określić miejsce i rolę „działalności rolniczej” jako szczególnego rodzaju działalności gospodarczej w prawie rolnym.

1. Miejsce działalności gospodarczej w polskim systemie prawa

Poszukując, w rozrastającym się aktualnie polskim systemie prawnym (obowiązującym ustawodawstwie), norm nawiązujących do sfery gospodarki, w tym rolnictwa, a ściślej działalności rolniczej należy nawiązać do koncepcji współczesnego szeroko pojętego prawa gospodarczego², które większość przedstawicieli doktryny dzieli na: prawa gospodarcze prywatne (prawo handlowe)³ będące wyspecjalizowanym działem prawa cywilnego oraz prawa gospodarcze publiczne⁴ i ich uwarunkowań normatywnych. Jest to konieczne dla przejrzystości metodologicznej pro-

1 Uniwersytet Śląski w Katowicach.

2 O początkach prawa gospodarczego por. bliżej: S. Janczewski, *Prawo handlowe, wekslowe i czekowe*, Warszawa 1946, s. 9-16 oraz J. Grabowski, (w:) *System Prawa Administracyjnego. Publiczne prawo gospodarcze*. Tom 8A, Warszawa 2013, s. 17-18.

3 Jak podkreśla doktryna prawa handlowego, obie nazwy są uprawnione i mogą być stosowane przemiennie. Obie oznaczają dyscyplinę prawniczą dotyczącą przedsiębiorców, ich przedsiębiorstw oraz prowadzonej przez nie działalności. Dyskusja nad współczesną koncepcją prawa handlowego wywiązała się w latach 90. wraz z wprowadzeniem gospodarki rynkowej, co zaowocowało burzliwym rozwojem doktryny prawnohandlowej. Por. S. Włodyka (red.), *System Prawa Handlowego*. Tom 1, *Prawo Handlowe – Część ogólna*, Warszawa 2009, s. 22, s. 26-30, s. 40 in; a także m.in. W.J. Katner, *Rozważania nad treścią prawa gospodarczego i handlowego w Polsce*, (w:) *Studia z prawa gospodarczego prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Ireneusza Weissa*, Kraków 2003, s. 97 i n.

4 Linia demarkacyjna pomiędzy prawem gospodarczym publicznym a prawem gospodarczym prywatnym jest wyraźna. Publicznoprawna problematyka gospodarki należy do prawa gospodarczego publicznego, zaś problematyka prywatnoprawna należy do prawa gospodarczego prywatnego (prawo handlowego). Podobnie w przypadku określenia pojęcia prawa gospodarczego publicznego; np. według C. Kosikowskiego: prawo gospodarcze publiczne jest „formą normatywnie uregulowanej dopuszczalności ingerencji państwa w sferę stosunków gospodarczych: jest wyrazem władztwa państwa w gospodarce” (zob. tegoż, *Idea prawa gospodarczego i jego działy*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1993 r., z. 1, s. 16; tegoż, *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 1994, s. 35. Z definicji wynika, że do prawa gospodarczego publicznego należą stosunki gospodarcze oparte na „władztwie” i podporządkowaniu, w których jedną ze stron jest państwo. Por. *Idea prawa gospodarczego...*, *op. cit.*, s. 16-18.

wadzonych rozważań oraz ze względu na potrzebę umiejscowienia „działalności gospodarczej”, w tym działalności rolniczej, w tym systemie oraz jej identyfikację.

Jak wiadomo, normy obowiązującego ustawodawstwa nawiązują do sfery gospodarki poprzez odpowiednie odesłania normatywne. „Odesłania te zawarte są w hipotezach norm prawnych, a ich treścią jest wskazanie adresata normy.”⁵ Takie normy znajdują się w prawie publicznym (ustawie z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej⁶) oraz w prawie prywatnym (kc., kpc., ksh. i innych).

W latach 90. XX wieku w doktrynie prawa gospodarczego (prywatnego i publicznego), w tym także prawa rolnego, przeżywającego wielki kryzys⁷, powstał problem dostosowania polskiego prawa do zmienionych warunków ustrojowych – gospodarki rynkowej. Wówczas to przyjęto dwa podstawowe założenia, które zdecydowały o współczesnym kształcie prawa gospodarczego prywatnego i przeprowadzanych zmianach w kodeksie cywilnym oraz cywilnoprawnych regulacjach pozakodeksowych. Te ostatnie są traktowane jako wyspecjalizowane dyscypliny prawa gospodarczego prywatnego (np. prawo ubezpieczeniowe, prawo transportowe itd.). W konsekwencji pozwoliło to na rozróżnienie prawa gospodarczego prywatnego sensu stricto i sensu largo⁸.

W toku dyskusji nad współczesną koncepcją prawa handlowego (prawa gospodarczego prywatnego) po pierwsze, przyjęto zasadę ścisłego rozdziału prawa publicznego od prawa prywatnego⁹, po drugie, w odniesieniu do struktury prawa prywatnego postanowiono kontynuować zasadę jedności prawa cywilnego¹⁰. Wskutek tego „(...) zarzucono myśl o powrocie do rozbudowanego Kodeksu Handlowego, aż do jego całkowitego uchylecia i uznano za możliwe i celowe uprawianie prawa handlowego, pod różnymi (...) nazwami jako odrębnej dyscypliny naukowej i dydak-

5 Por. S. Włodyka (red.), System Prawa Handlowego. Tom 1, s. 26.

6 Tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 584 ze zm.; w skrócie u.s.d.g.

7 Por. W. Pańko, Prawo rolne. Kryzys czy wielki zwrot?, (w:) Z zagadnień prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora A. Stelmachowskiego, Białystok 1991, s. 125-133.

8 Prawo gospodarcze prywatne jest wyspecjalizowaną częścią (działem) prawa cywilnego, która za pomocą metody cywilnoprawnej reguluje stosunki społeczne zachodzące w związku z aktami wymiany dóbr i świadczenia usług, które to akty dokonywane są przez przedsiębiorców (a czasami między przedsiębiorcami), w związku z prowadzoną na własny rachunek działalnością gospodarczą. Zaś obrót gospodarczy (dawniej zwany obrotem handlowym) ze względu na dynamikę aktów wymiany dóbr i usług oraz profesjonalny charakter podmiotów uczestniczących w regulowanych prawem prywatnym stosunków społecznych, stanowi punkt wyjścia dla tej dynamiki, albowiem w istotny sposób wpływa na definicję i zakres prawa gospodarczego prywatnego. Por. S. Włodyka (red.), System Prawa Handlowego, *op. cit.*, s. 31-36, *idem*, Prawo umów handlowych (red. S. Włodyka), Tom 5, Warszawa 2011, s. 4-6, a także: Prawo gospodarcze prywatne, T. Mróz, M. Stec (red.), Warszawa 2009, s. 3-9 oraz T. Mróz, M. Stec, Prawo gospodarcze prywatne, Warszawa 2005, s. 9.

9 Por. S. Włodyka, Problem struktury prawa. „Państwo i Prawo” 1995, z. 4, s. 3 i n. Przemawiały za tym względy natury specjalizacji naukowej oraz względy dydaktyczne. Por. także C. Kosikowski, Dyskusja o prawie gospodarczym, s. 17.

10 Por. Z. Radwański, Koncepcja kodyfikacji prawa cywilnego. Księga Pamiątkowa, Kongres Notariuszy RP, Warszawa 1993, s. 197 i n.; J. Okolski, Koncepcja prawa handlowego w świetle zmian w prawie cywilnym, „Przegląd Prawa Handlowego”, nr 10, czy też S. Włodyka (red.), System Prawa Handlowego, *op. cit.*, s. 22 i n.

tecznej”¹¹. Normy prawa prywatnego dotyczące gospodarki są zawarte w różnych aktach obowiązującego ustawodawstwa. W Polsce, w czasie ostatnich dwudziestu ośmiu lat obserwujemy dynamiczny proces powiększania się norm podstawowych znajdujących się w kodeksie cywilnym oraz aktów o charakterze zbliżonym do kc. (np. prawo własności przemysłowej, własności intelektualnej) czy też przepisów aktów niższego rzędu, o charakterze wykonawczym. W odniesieniu do prawa gospodarczego prywatnego jako odrębnej dyscypliny naukowej istotne jest ustalenie, do jakich stosunków społecznych adresowane są normy dotyczące profesjonalnej działalności w sferze gospodarki.

Zlokalizowane w podstawowych kodeksach prawa prywatnego, czyli w kodeksie cywilnym, kodeksie postępowania cywilnego i kodeksie spółek handlowych oraz w szczególnych aktach **normy „(...) posługują się trzema podstawowymi odesłaniami (łącznie) do profesjonalnej działalności gospodarczej, w postaci: 1) przedsiębiorcy, 2) przedsiębiorstwa, 3) działalności gospodarczej.”**¹²

Podstawowym łącznikiem (odesłaniem) normatywnym, zarówno w aktach normatywnych prawa publicznego, jak i prawa prywatnego, **jest jednolicie brzmiące określenie „przedsiębiorcy”**¹³.

Podkreślić należy, że w polskim systemie prawnym nie ma jednorodnego pojęcia przedsiębiorcy¹⁴. Zazwyczaj mają one zastosowanie na potrzeby jednego aktu prawnego, z wyjątkiem art. 43¹ kc. oraz art. 4 u.s.d.g., które wykraczają poza ramy jednego aktu prawnego, co rodzi problemy interpretacyjne.

W doktrynie prawa cywilnego oraz prawa publicznego postuluje się, z jednej strony, uznać uniwersalny charakter definicji przedsiębiorcy z art. 43¹ kc. we wszystkich stosunkach prawa cywilnego, a definicji z art. 4 u.s.d.g. w stosunkach wynikających z zakresu działania administracji¹⁵. Z drugiej strony, zwraca się uwagę na anachroniczność przeciwstawiania sobie prawa publicznego i prywatnego, argumentując, że „w dobie wolności umów, opodatkowania ogółu podmiotów występujących w obrocie, zwłaszcza zaś w konsekwencji wstąpienia do Unii Europejskiej i przyjęcia jej systemu prawnego, oczywiste stało się nie tylko wzajemne wpływanie

11 Por. S. Włodyka, System Prawa Handlowego, *op. cit.*, s. 22-23. Pierwszym całościowym opracowaniem „Prawa gospodarczego prywatnego” jest podręcznik T. Mróz, M. Stec (red.), Warszawa 2005 i 2009, w którym podano definicję tego prawa, wyjaśniono jego charakter prawny i przedstawiono jego strukturę (s. 6 i n.).

12 Tak S. Włodyka, System Prawa Handlowego, *op. cit.*, s. 26-30.

13 Wprowadzone ustawą z dnia 14 lutego 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, (Dział III Tytułu II), Dz.U. Nr 49, poz. 408. Pojęcie to przeszło swoistą ewolucję, por. bliżej m.in. A.G. Harla, Pojęcie kupca i przedsiębiorcy w prawie polskim (1918-2005), „Przegląd Prawa Handlowego” 2006, z. 12, W.J. Katter, Pojęcie przedsiębiorcy – polemika, „Przegląd Prawa Handlowego” 2007, z. 4, s. 41 i n., tegoż, Kupiec, podmiot gospodarczy, przedsiębiorca – ewolucja pojęciowa, „Gdańskie Studia Prawnicze” 1999, Tom V, s. 171-186.

14 Por. R. Flejszar, Przedsiębiorstwo w postępowaniu cywilnym rozpoznawczym, Warszawa 2006, s. 1.

15 Por. T. Szancilo, Przedsiębiorca w prawie polskim, „Przegląd Prawa Handlowego” 2005, nr 3, s. 4 i n.

na siebie poszczególnych gałęzi prawa, ale i przenikanie się przepisów, pojęć i zasad”¹⁶.

Rozrastająca się liczba aktów prawnych zawartych w kodeksach prawa prywatnego, których adresatami norm są przedsiębiorcy, tworzy swoistą hierarchię i wyznacza strukturę prawa gospodarczego prywatnego.

Na szczycie tej hierarchii znajdują się przepisy kodeksu cywilnego zawierające normę definiującą pojęcie przedsiębiorcy (art. 43¹), ze skutkiem wobec przepisów prawa prywatnego odsyłających do tego pojęcia oraz przepisy dotyczące oznaczeń przedsiębiorców (art. 43² i n. kc.). W dalszej kolejności będą to inne normy kodeksu cywilnego odnoszące się do przedsiębiorców, zawierające odstępstwa od reguł obowiązujących w obrocie powszechnym: w przepisach ogólnych o czynnościach prawnych (m.in. art. 66¹ kc., 66² kc.), czy art. 68¹ kc. zawierający dyspozycje dotyczące zawierania umów przez przedsiębiorców oraz dotyczące tylko przedsiębiorców przepisy o prokurze (art. 109¹). W przepisach ogólnych o zobowiązaniach umownych art. 385⁴ kc. zawiera szczególną normę o wzorcach umów stosowanych między przedsiębiorcami, z tym że pojęcie „przedsiębiorca” nie stanowi kryterium określającego rodzaj umowy nazwanej w kodeksie cywilnym. Wyjątek będą stanowiły przypadki, gdy pewne typy umów nazwanych są możliwe tylko z udziałem takich podmiotów, które co prawda w kodeksie cywilnym nie są wprost określane jako przedsiębiorcy, ale z uwagi na ich charakter prawny odpowiadają dyspozycji normy art. 43¹ kc. Chodzi o takie umowy, jak np. umowa kontraktacji, umowa rachunku bankowego czy umowa ubezpieczenia, które mogą być zawarte odpowiednio tylko przez kontraktującego, bank, zakład ubezpieczeń. Do wyjątków należy także art. 853 kc., który stanowi, że stroną umowy składu jest „przedsiębiorca składowy”, tzn. przedsiębiorca w rozumieniu art. 43¹ kc.¹⁷

Odesłanie normatywne do pojęcia „przedsiębiorcy” znajdujemy również w przepisach kpc. Istotną zmianę wprowadziła do kpc. ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, która zlikwidowała postępowanie odrębne w sprawach gospodarczych¹⁸, poddając sprawy ze stosunków cywilnych między przedsiębiorcami, powstające w zakresie prowadzonej przez nich działalności gospodarczej, rozpoznaniu w zwykłym postępowaniu procesowym¹⁹. Pomimo że ustawa nie zawiera definicji „przedsiębiorca”, to chodziło będzie o przedsiębiorcę w rozumieniu art. 43¹ kc., albowiem sprawy gospodarcze z mocy art. 2 ust. 1 u.r.s.s.g. są sprawami ze stosunków cywilnych.

16 Por. W. J. Katner, Pojęcie przedsiębiorcy – polemika, *op. cit.*, s. 41.

17 Por. także: S. Włodyka, System Prawa Handlowego, *op. cit.*, s. 27-28.

18 Dz.U. Nr 233, poz. 1381 Chodzi o Dział IVa, Rozdziału 1 kpc. Ustawa weszła w życie z dniem 3 maja 2012 r.

19 Stosownie do art. 1 ustawy z dnia 24 maja 1989 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych, (Dz.U. Nr 33, poz. 175 ze zm. – w skrócie u.r.s.s.g.) sprawy gospodarcze zostały przekazane do kompetencji sądów rejonowych i sądów okręgowych, w których tworzy się odrębne jednostki organizacyjne (sądy gospodarcze). Blżej: J. Dąbrowska, Rozpoznawanie przez sądy spraw gospodarczych. Komentarz, Warszawa 2013, s. 13-22

Jeśli chodzi o przepisy kodeksu spółek handlowych, to – w zasadzie – nigdzie nie odsyłają one do pojęcia „przedsiębiorcy”, z wyjątkiem art. 116 ksh. znajdujące go zastosowanie w przypadku zawarcia umowy komandytowej.

Drugim odesłaniem (łącznikiem) normatywnym związanym z profesjonalnym udziałem w sferze gospodarki **jest** pojęcie „**przedsiębiorstwo/gospodarstwo rolne**” (podkr. T.K.), które może być dwojako ujmowane – w znaczeniu przedmiotowym jako przedmiot praw i obowiązków lub przedmiot czynności prawnych (art. 55¹ kc.) ze skutkiem dla całego prawa prywatnego (np. art. 55²-55⁴ kc.). W drugim znaczeniu jako element pojęciowy pewnych nazwanych czynności prawnych. W kc. będą to przepisy, które są stosowane wobec osób „prowadzących przedsiębiorstwa lub gospodarstwa” (rolne) – art. 55², art. 55⁴ kc. czy art. 358¹ § 4 kc. oraz przepisy dotyczące pewnych umów nazwanych, gdzie w dyspozycji normy wymagane jest, aby umowy były zawierane „w zakresie działalności przedsiębiorstwa” („prowadzących gospodarstwo rolne”) – art. 358¹ § 4, art. 554, art. 583 § 1 kc.

W przepisach ksh. elementem pojęciowym jest to, aby spółki „prowadziły przedsiębiorstwo” (art. 22 § 1, art. 86 § 1 ksh.) lub miały na celu „prowadzenie przedsiębiorstwa” (art. 101, art. 125 ksh.). Oczywiście, chodzi o przedsiębiorstwo w rozumieniu art. 55¹ kc. Jeśli uznamy pogląd E. Gniewka, że gospodarstwo rolne jest podtypem przedsiębiorstwa, to będą one miały odniesienie do gospodarstwa rolnego (w rozumieniu art. 55³ kc.). Jeśli chodzi o kpc., to – co do zasady – jego przepisy nie posługują się pojęciem przedsiębiorstwa, z wyjątkiem egzekucji – przybierając postać zarządu nad przedsiębiorstwem lub gospodarstwem rolnym (art. 1061¹ kpc.).

Trzecim, ważącym łącznikiem (odesłaniem) normatywnym, z punktu prowadzonych rozważań **jest** pojęcie „**działalność gospodarcza**”²⁰, w tym „**działalność rolnicza**” jako odrębny rodzaj działalności gospodarczej, co wskazuje na profesjonalną i zawodową sferę gospodarki. Zwrot „działalność gospodarcza” występuje stosunkowo rzadko jako element samodzielny w przepisach prawa prywatnego, tak kodeksowych, jak i pozakodeksowych. Jednak w hipotezach wielu przepisów posługuje się tym odesłaniem. W zawiązku z tym zarówno doktryna prawa cywilnego, jak i orzecznictwo „sięgają (...) z konieczności, do definicji z art. 2 u.s.d.g., ustawy o charakterze administracyjnoprawnym”. Jeśli kodeks cywilny posługuje się zwrotem „działalność gospodarcza” to w sytuacjach, gdy stanowi on cechę konstrukcyjną pojęcia „przedsiębiorcy” lub „przedsiębiorstwa”. I tak, art. 43¹ kc. stanowi, że przedsiębiorcą jest podmiot „prowadzący we własnym imieniu działalność gospodarczą

20 J.P. Naworski, Wykładnia formuły „w zakresie działalności przedsiębiorstwa” zawartej w art. 751 pkt 1 kc., „Prawo Spółek” 2006, nr 5, s. 48 i n.; P. Bielski, Wyjaśnienie znaczenia pojęcia „w zakresie działalności przedsiębiorstwa na gruncie” art. 751 pkt 1 kc., „Prawo Spółek” 2007, nr 5, s. 54 i n., M.A. Waligórski, Działalność gospodarcza, (w:) Prawo handlowe – część ogólna. Tom 1, s. 377-393.

(...)”²¹. Natomiast art. 55¹ kc. brzmi „przedsiębiorstwem” jest zespół składników „przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej”. Jak zasadnie zauważa S. Włodyka, (...) zwrot „działalność gospodarcza” wymaga wykładni we wszystkich przypadkach przepisów dotyczących „przedsiębiorcy” i „przedsiębiorstwa”²². Taka interpretacja znacznie poszerza nie tylko ich aktualność, ale i zakres zastosowania na gruncie prawa prywatnego, jak też publicznego.

Zwrot „działalność gospodarcza” stanowi także istotny element hipotezy wielu przepisów kc., jak np. art. 355 § 2 kc. (należyta staranność). Podkreślić należy, że żadna z kodeksowych umów nazwanych nie jest zdefiniowana przez zwrot „działalność gospodarcza”.

Krótki przegląd polskiego ustawodawstwa dowodzi istnienia wielkiej liczby przepisów regulujących sferę profesjonalnego gospodarowania. Koncentrują się one wokół sytuacji prawnej przedsiębiorstwa/gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorcy/rolnika oraz prowadzonej przez niego działalności gospodarczej, w tym także rolniczej. Przepisy te regulują stosunki funkcjonalnie powiązane z działalnością gospodarczą. Tym samym do obrotu gospodarczego należą stosunki prywatnoprawne, zachodzące w toku prowadzonej działalności gospodarczej, tj. zarobkowej działalności wytwórczej, budowlanej, handlowej, usługowej oraz działalności polegającej na poszukiwaniu, rozpoznawaniu i wydobywaniu kopalin ze złóż, która to działalność jest wykonywana w sposób zorganizowany i ciągły²³. Innymi słowy, do „obrotu gospodarczego wchodzi tylko te stosunki i czynności prawne, które związane są z zarobkową działalnością gospodarczą”²⁴ bądź szerzej „stosunki funkcjonalnie powiązane z działalnością gospodarczą.”²⁵ Mimo że są nieskodyfikowane i porzucane w całym ustawodawstwie, to jednak grupują się w pewne kompleksy, jak np. kodeks spółek handlowych bądź w doktrynie uzyskały rangę prawa, np. prawo restrukturyzacyjne, prawo upadłościowe. Jako całość pozwalają określić sytuację prawną przedsiębiorców.

Podsumowując, prawo gospodarcze prywatne jest częścią prawa prywatnego; nie stanowi samodzielnej i równorzędnej gałęzi do prawa cywilnego, a jedynie specjalizację w ramach tego prawa. Spełnia ono – w zasadzie – wszystkie właściwości prawa prywatnego, jednakże wykazuje pewne cechy szczególne²⁶. Cechą szczegól-

21 Por. m.in. S. Włodyka, System Prawa Handlowego, *op. cit.*, s. 29.

22 Tamże, s. 29-30.

23 Tak A. Doliwa, (w:) Prawo gospodarcze prywatne, T. Mróz, M. Stec (red.), s. 5.

24 Po. S. Włodyka, Część ogólna prawa prywatnego gospodarczego (handlowego), Kraków 1994, s. 38.

25 Taką szerszą definicję proponuje. A. Doliwa, (w:) Prawo gospodarcze prywatne, T. Mróz, M. Stec (red.), 2009, s. 5.

26 Prawo handlowe charakteryzuje się taką samą jak prawo cywilne metodą regulacji prawnej, tj. metodą równorzędną. „Opiera się na czterech kryteriach: 1) interesu podlegającego ochronie – publicznej czy prywatnej; 2) stron stosunku prawnego – jedną z nich jest organ państwowy; 3) charakteru stosunku między stronami – równorzędność czy podporządkowanie; 4) sposobu ochrony – z urzędu lub na wniosek”. Por. J. Okolski (red.), Prawo handlowe, Warszawa 1999.

ną tego prawa jest szeroka obecność pierwiastka publicznoprawnego. Widoczne to jest w normach, np.: prawa spółek, które chronią interes publiczny a nie interes prywatnoprawny współników; działów prawa handlowego, mających charakter procesowy, ściśle powiązanych z normami materialnymi czy też prawa upadłościowego, gdzie w jednym akcie normatywnym znajduje się problematyka materialnoprawna z problematyką postępowania sądowego²⁷. Analogicznie, cechą szczególną prawa rolnego jest także bardzo szeroka obecność pierwiastka publicznoprawnego. Rola i znaczenie pierwiastka publicznoprawnego istotnie wzrosły wraz z akcesją Polski do UE i implementacją obowiązującego w tym zakresie prawodawstwa unijnego (wspólnotowego). Tendencja ta jest bardzo mocno zauważalna w prawie rolnym. Zatem w prawie gospodarczym prywatnym, jak i prawie rolnym uwzględnia się problematykę „(...) publicznoprawną, jeśli pozostaje ona w ścisłym związku z sytuacją prywatnoprawną przedsiębiorcy/rolnika, ale tylko w stopniu niezbędnym, tzn. tylko o tyle, o ile jest to konieczne dla pełnego przedstawienia, czy pełnej regulacji prywatnoprawnych relacji przedsiębiorcy.”²⁸ Nie sposób jednak kwestionować związków pomiędzy prawem gospodarczym prywatnym a prawem gospodarczym publicznym.

Przyjmując akceptowany przez większość doktryny pogląd o potrzebie dychoomicznego podziału prawa gospodarczego na prawo gospodarcze publiczne oraz prawo gospodarcze prywatne, konieczne było uzasadnienie bytu prawa gospodarczego publicznego oraz określenie kryterium wyróżniającego to ostatnie, a w konsekwencji określenie roli prawa w korygowaniu negatywnych skutków społeczno-ekonomicznych gospodarki rynkowej.

C. Kosikowski zwrócił uwagę, że „wyodrębnienie prawa gospodarczego publicznego ma kapitalne znaczenie w systemach gospodarczych opartych na mechanizmach gospodarki rynkowej, którymi rządzą prawa ekonomiczne, a prawo stanowione spełnia jedynie rolę ochronną”. W takiej sytuacji prawo publiczne gospodarcze stanowi „(...) gwarancję tego, że interwencjonizm państwowy i formy jego realizacji nie będą inne niż określone przez państwo. W tym sensie publiczne prawo gospodarcze staje się bardziej przydatne dla ochrony podmiotów gospodarczych niż dla legitymizacji władztwa gospodarczego państwa”²⁹.

Ponieważ władza publiczna dysponuje ograniczonymi zasobami materialnymi, staje wobec konieczności ich rozdysponowania w sposób gwarantujący optymalne zaspokojenie różnych potrzeb społecznych. Rolą norm prawa gospodarczego publicznego jest zatem uregulowanie określonych instytucji prawnych oraz zachowa-

27 Prawo handlowe sensu largo obejmuje problematykę instytucji procesowych dotyczących obrotu handlowego, które to są szczególną formą ochrony interesów prywatnych, w szczególności przedsiębiorców.

28 Por. m.in. S. Włodyka, *System Prawa Handlowego*, *op. cit.*, s. 44-46.

29 C. Kosikowski, *Idea prawa gospodarczego i jego działy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1993, z. 1, s. 16, tegoż (w:) *Prawo gospodarcze publiczne (część ogólna)*, Łódź 1992 oraz kolejnych opracowaniach.

nia uczestników wolnego rynku, które są prawnym warunkiem jego harmonijnego rozwoju.

Do tych podstawowych warunków, bez których nie możemy mówić o skutecznym działaniu mechanizmów rynkowych, należy zaliczyć: 1) ochronę prawa własności, 2) wolność gospodarczą, 3) swobodę zawierania umów, 4) ochronę swobodnej i uczciwej konkurencji³⁰

Współczesne prawo gospodarcze sensu largo rozumiane jest jako „(...) ogół norm prawnych regulujących stosunki społeczne, jakie powstają na tle wykonywania działalności gospodarczej lub w związku z jej wykonywaniem. Zakresem przedmiotowym „wykonywania działalności gospodarczej objęte jest: wytwarzanie (produkcja) różnych dóbr, świadczenie usług (o charakterze materialnym, jak i niematerialnym), a także sprzedaż i pośrednictwo w obrocie dobrami rynkowymi (działalność handlowa)”. Jednakże „(...) nie każdy przejaw aktywności gospodarczej może być uznany za działalność gospodarczą w znaczeniu prawnym, ale tylko taki, w wyniku którego dochodzi do powstania szczególnego typu stosunków społecznych, regulowanych normami prawnymi wywodzącymi się z różnych podstawowych gałęzi prawa (cywilnego, administracyjnego, karnego, międzynarodowego itp.), lecz które łącznie tworzą pewien zbiór – wyodrębniony ze względu na typ regulowanych stosunków społecznych – nazywany umownie przepisami prawa gospodarczego”³¹.

Przedmiotem regulacji prawa gospodarczego *sensu largo* będzie tylko działalność wytwórcza, usługowa lub handlowa, służąca zaspokajaniu cudzych potrzeb, wykonywana zawodowo, w celu zarobkowym i na własny rachunek podmiotu prowadzącego taką działalność, czyli „przedsiębiorcy”. Poza zakresem przedmiotowym prawa gospodarczego publicznego pozostaje działalność wykonywana przez dany podmiot dla zaspokojenia potrzeb własnych oraz służąca zaspokojeniu cudzych potrzeb, wykonywana nieodpłatnie (non profit) lub wykonywana w imieniu i na rachunek pracodawcy (na podstawie stosunku pracy lub innego stałego zatrudnienia, np. umowy-zlecenia).

Kryterium wyodrębniającym (differentia specifica) przepisów prawa gospodarczego publicznego jest przyznanie organom państwowym lub samorządowym, tj. „władzy publicznej”, prawnie określonych kompetencji interwencyjnych państwa w sferę swobodnego obrotu prawnego, a także wynikające z nich stosunki prawne.³²

30 Por. J. Grabowski, (w:) System Prawa Administracyjnego. Publiczne prawo gospodarcze. Tom 8A, Warszawa 2013, s. 5-12, oraz poszczególne rozdziały tego Tomu poświęcone: ochronie własności (s. 473-479), wolności gospodarczej (s. 449-466), swobodzie zawierania umów (s. 25-26), ochronie swobodnej i uczciwej konkurencji (s. 493-517) i przytoczona tam literatura.

31 Tamże, s. 16.

32 Pod pojęciem „kompetencji interwencyjnych” J. Grabowski rozumie (...) wszelkie czynności władzy publicznej, bez względu na ich formę oraz charakter prawny, które powodują korektę lub ograniczenie działania czystego mechanizmu rynkowego (tj. opartego wyłącznie na kryterium indywidualnej efektywności ekonomicznej osiąga-

Jedną z najważniejszych form aktywności ludzkiej jest działalność gospodarza. Współcześnie jej prowadzenie jest aktem swobodnego wyboru określonego podmiotu. W języku potocznym termin „działalność” oznacza „zespół czynności, działań podejmowanych w jakimś celu, zakresie”³³. Działalność gospodarza jest kojarzona z procesem powstawania dóbr oraz świadczenia usług zaspokajających potrzeby społeczne. Potrzeby te zaspokajane są poprzez ich wytwarzanie, ale także poprzez dystrybucję oraz konsumpcję. Konsumpcja stanowi cel i zakończenie procesu działalności gospodarczej. Z ekonomicznego punktu widzenia dobra są produkowane po to, aby mogły być konsumowane³⁴. Problem polega na tym, aby ten proces dokonywał się w określonych uwarunkowaniach faktycznych i społecznych wywierających wpływ na jego przebieg.

Pojęcie działalności gospodarczej niewątpliwie stanowi kategorię ekonomiczną, a to oznacza, że jego zakres można ustalić i analizować na gruncie nauk ekonomicznych³⁵. Jednakże automatyczne przenoszenie tychże ustaleń do nauk prawnych uznawane jest za działające niezbyt celowe³⁶. Stąd potrzeba ustalenia treści pojęcia „działalność gospodarza” jako kategorii prawnej.

W ocenie doktryny prawniczej definiowanie gospodarki w ujęciu przedmiotowym jako jednej z dziedzin życia, w której zachodzą różnorodne stosunki społeczne jest mało przydatne³⁷ lub wręcz kwestionowane³⁸.

Polski ustawodawca przyjmuje dla określenia gospodarki ujęcie funkcjonalne, które zrównane jest z pojęciem działalności gospodarczej. W naukach ekonomicznych gospodarka (działalność gospodarza) ma na celu wytwarzanie różnorodnych dóbr i ich podział oraz świadczenie usług. Jeśli zważymy, że procesy produkcji, wymiany i podziału tworzą określone więzi społeczne – stosunki społeczne, to „w pewnym sensie do takiego ujęcia działalności gospodarczej nawiązuje dość technicyzowana definicja tej działalności zawarta w przepisach załącznika do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Dzia-

nej w warunkach naturalnego działania mechanizmów podaży i popytu) w określonych dziedzinach stosunków gospodarczych. Tamże, s. 23-24. Tak rozbudowana definicja doskonale odzwierciedla skomplikowane stosunki gospodarcze, zwłaszcza w sferze rolnictwa, gdzie mocą rozporządzeń UE i ustawodawstwa krajowego dokonuje się korekty (odstępstwa) od ogólnej zasady wolności gospodarczej na jednolitym wspólnym rynku rolnym.

33 Por. M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego, Tom 1, Warszawa 1978, s. 496.

34 W. Samecki, Prolegomena do teorii ekonomii, Wrocław 1998, s. 30.

35 W ujęciu ekonomicznym przedmiotem działalności gospodarczej jest produkcja dóbr, tj. działalność polegająca na przystosowywaniu zasobów i sił przyrody do potrzeb ludzkich oraz podział tych dóbr. Por. O. Lange, Ekonomia polityczna. Tom I, Warszawa 1980, s. 20.

36 Por. Z. Leoński, Z. Niewiadomski, M. Waligórski, Ustawa o działalności gospodarczej, 1992, s. 11-13.

37 Por. K. Strzyczkowski, Prawo gospodarcze publiczne, Warszawa 2005, s. 20.

38 Por. A. Bator, Użycie normy prawnej w regulacji stosunków gospodarczych, Wrocław 2000, s. 273. Autor wyraźnie wskazuje, że „próby znalezienia przedmiotowych dystynkcji dla tej właśnie sfery aktywności społecznej prowadzić mogą bowiem do konkluzji, iż w zasadzie wszystko jest lub może być gospodarowaniem”, a także T. Kowowski, (w:) System Prawa Administracyjnego. Publiczne prawo gospodarcze, s. 127.

łałości (PKD). (...) Działalność jest charakteryzowana przez produkty wejściowe (wyroby lub usługi), proces technologiczny oraz przez produkty wyjściowe”.³⁹

Definicja „działalności gospodarczej” określona ustawą z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej – jako mało radykalna w zakresie poszerzenia sfery wolności gospodarczej – była wielokrotnie nowelizowana⁴⁰.

Aktualnie pojęcie „działalność gospodarcza” definiowane jest także w wielu odrębnych aktach normatywnych (ustawach podatkowych czy ubezpieczeniowych) i mimo, że w swojej treści odbiegają one nieco od definicji z ustawy o swobodzie działalności gospodarczej⁴¹, to ta ustawowa definicja, chociaż jest umieszczona w akcie normatywnym prawa gospodarczego publicznego, niewątpliwie ma również znaczenie dla prawa prywatnego, a więc – zdaniem doktryny – posiada charakter uniwersalny⁴². W literaturze podnosi się, że „skoro ustawodawca odwołuje się do pojęcia działalności gospodarczej w przepisach prawa prywatnego i go nie definiuje, to niewątpliwie trudno znaleźć punkt odniesienia dla ustalenia definicji działalności gospodarczej niż ta, która zamieszczona jest w przepisie art. 2 u.s.d.g.”⁴³

Jak już zauważono, pojęcie działalności gospodarczej jest podstawowym pojęciem dla całego systemu prawa. Przepisy kodeksu cywilnego wielokrotnie odwołują się do pojęcia działalności gospodarczej – np. w art. 22¹, art. 43¹, art. 55¹, art. 118, art. 355 § 2, art. 449¹ § 1, art. 449³, art. 449⁴, art. 449⁵ § 2, art. 563 § 2 kc., jednak go nie definiują. Są to pojęcia budzące niejednokrotnie trudności interpretacyjne. Ponieważ w kodeksie cywilnym brak jest odrębnej definicji działalności gospodarczej⁴⁴, z wyjątkiem zawartej w art. 43¹ kc. definicji przedsiębiorcy, toteż należałoby ponownie zadać pytanie, w jakim zakresie definicja zawarta w art. 2 u.s.d.g., która ma publicznoprawny charakter, będzie miała zastosowanie do aktów normatywnych prawa prywatnego, zwłaszcza kodeksu cywilnego.

Udzielając odpowiedzi na powyższe pytanie należałoby odwołać się do – powstałej na gruncie dwóch poprzednio obowiązujących ustaw (z 1988 r. o działalności gospodarczej oraz z 1999 r. – Prawo działalności gospodarczej) – koncepcji dotyczącej uznania (bądź nieuznania) uniwersalnego charakteru pojęcia działalności gospodarczej (z art. 2 ust. 1 obu ustaw)⁴⁵.

39 Tak idem, s. 127-128.

40 Tekst jednolity z 2013 r., nr 672 ze zm.

41 Szeroki zestaw definicji „działalność gospodarcza” zawartych w innych odrębnych ustawach por. M. Etel, Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim i prawie Unii Europejskiej oraz orzecznictwie sądowym, Warszawa 2012, s. 276-281.

42 Por. Z. Szafrński, A. Szafrński, Publiczne prawo gospodarcze, Warszawa 2011, s. 75.

43 Por. R. Trzaskowski, Działalność gospodarcza w rozumieniu przepisów prawa cywilnego na tle orzecznictwa. Glosa 2006, nr 2, s. 29.

44 Za wprowadzeniem samodzielnej definicji działalności gospodarczej postuluje J. Grykiel, Pojęcie działalności gospodarczej i zawodowej w rozumieniu art. 43³ kc., „Studia Prawnicze” 2006, z. 4, s. 31 i n. i przyjęta tam argumentacja.

45 Za przyjęciem tej koncepcji opowiedzieli się R. Taradejna, I. Maj, Komentarz do ustawy z dnia 28 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej, Warszawa 1990, s. 17 oraz SN w uchwale w pełnym składzie (7 sędziów) z dnia 18

W literaturze sformułowano również koncepcję kompromisową⁴⁶ opartą na założeniu, że „(...) nie można definicji działalności gospodarczej zawartej w wymienionych ustawach odmówić pewnego znaczenia dla interpretacji tego pojęcia, ilekroć posługują się nim inne ustawy. Powinna ona być swego rodzaju dyrektywą kierunkową, która wyznacza treść pojęcia działalności gospodarczej, o ile z konkretnego kontekstu normatywnego nie wynika, że ustawodawca nadał temu pojęciu znaczenie odmienne.”⁴⁷ Pogląd ten de lege lata nadal jest aktualny oraz podzielany w orzecznictwie⁴⁸. Jest on przydatny dla identyfikacji „działalności rolniczej” prowadzonej przez rolnika, któremu w pewnych sytuacjach będzie można przyznać status przedsiębiorcy (w świetle art. 43¹ kc.), a w innych nie.

Publicznoprawny charakter ustawy o swobodzie działalności gospodarczej nie pozwala na stosowanie wprost zawartej w niej definicji (art. 2) w ramach stosunków cywilnoprawnych⁴⁹, ale też nie można jej odmówić jakiegokolwiek znaczenia i w tym zakresie. W uzasadnieniu uchwały z dnia 23.02.2005 r. (III CZP 88/04) SN zauważył: „jeżeli ustawodawca odwołuje się do pojęcia działalności gospodarczej również w aktach prywatnoprawnych i go nie definiuje, to wydaje się, że trudno znaleźć lepszy punkt wyjścia dla ustalenia jego znaczenia niż definicja z art. 2 u.s.d.g.”⁵⁰

Powyższe uwagi można także odnieść do interpretacji pojęcia działalności gospodarczej, do którego odwołują się przepisy kodeksu cywilnego. Jak się wydaje, pomimo różnorodności tych przepisów, pojęcie działalności gospodarczej powinno być w nich interpretowane – co do zasady – w sposób jednolity. Tylko w ten sposób można uniknąć pewnego zamętu terminologicznego, który towarzyszyłby próbom tworzenia autonomicznych definicji pojęcia działalności gospodarcza na potrzeby poszczególnych przepisów⁵¹.

grudnia 1992 r. (III AZP 25/92), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1994/4, poz. 14 oraz NSA w wyroku z dnia 6 listopada 1996 r.), Glosa 1997, nr 1, s. 30. Za przeciwną koncepcją opowiedział się M.A. Waligórski, Nowe prawo działalności gospodarczej, Poznań 2001, s. 85-86; zakładała ona, że definicje (działalności gospodarczej), zgodnie z wyraźną wolą ustawodawcy, miały jedynie zastosowanie do ustawy, w której zostały zamieszczone. Tak też SN w uchwale w pełnym składzie (7 sędziów) z dnia 18 czerwca 1991 r. (III CZP 40/91), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1992, nr 2, poz. 17 oraz w uzasadnieniu uchwały z dnia 9 marca 1993 r. (III CZP 1656/92), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1993, nr 9, poz. 152.

46 Do tej koncepcji nawiązuje R. Trzaskowski, Działalność gospodarcza w rozumieniu..., *op. cit.*, s. 29-30.

47 Tak m.in. W. Kubala, Prawo działalności gospodarczej. Komentarz, Warszawa 2000, s. 42; S. Biernat, A. Wasilewski, Komentarz do ustawy o działalności gospodarczej. Kraków 1997, s. 86.

48 Por. Uchwała SN z dnia 26 kwietnia 2002 r. (III CZP 21/02), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2002, nr 12, poz. 149; uchwała SN z dnia 23 lutego 2005 r. (III CZP 88/04), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2006, nr 1, poz. 5.

49 Por. Z. Radwański, Podmioty prawa cywilnego w świetle zmian kodeksu cywilnego przeprowadzonych ustawą z dnia 14 lutego 2003 r., „Przebieg Sądowy” 2003, nr 7-8, s. 19-20; odmiennie W.J. Katner, Podstawowe zagadnienia prawne nowej ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, „Przebieg Prawa Handlowego” 2004, nr 12, s. 7.

50 „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2006, nr 1, poz. 5.

51 Podobnie R. Trzaskowski, Działalność gospodarcza w rozumieniu..., *op. cit.*, s. 31,

Art. 2 u.s.d.g. stanowi "działalnością gospodarczą jest zarobkowa działalność wytwórcza, budowlana, handlowa usługowa oraz poszukiwanie i wydobywanie kopalin ze złóż a także działalność zawodowa, wykonywana w sposób zorganizowany i ciągły." Skoro – zdaniem doktryny – powyższe wyliczenie nie ma charakteru wyczerpującego, w związku z tym tak szerokie ujęcie zakresu przedmiotowego definicji działalności gospodarczej jest wyrazem świadomej intencji ustawodawcy i ma na celu objęcie jego zakresem również innych rodzajów działalności⁵² związanych z uczestnictwem w obrocie gospodarczym. Wskazuje na to użycie formuł bardzo ogólnych, których granice są trudne do wytyczenia⁵³.

Aktualnie, za szeroką interpretacją art. 2 u.s.d.g. przemawia także i ten argument, że w definicji ustawodawca odwołuje się do szerokiego pojęcia działalności zawodowej, nie ograniczając rodzajów tej działalności, a to oznacza, że przytoczone wskazówki dotyczące charakteru działalności mają jedynie charakter pomocniczy⁵⁴.

Na tle powyższych uwag rodzi się kilka pytań szczegółowych dotyczących: 1) związku pomiędzy działalnością gospodarczą a działalnością zawodową; 2) interpretacji działalności ciągłej i zorganizowanej (profesjonalnej); 3) wykorzystania przy interpretacji przepisów kodeksu cywilnego wskazówki zamieszczonej w art. 2 u.s.d.g., że działalnością gospodarczą jest tylko działalność zarobkowa. Odpowiedź na te pytania ma istotne znaczenie dla identyfikacji (określenia tożsamości) rolniczej działalności gospodarczej.

Ad 1. Art. 2 u.s.d.g. *in fine* wyraźnie stanowi, że działalność zawodowa, wykonywana w sposób zorganizowany i ciągły jest jednym z rodzajów działalności gospodarczej. *Prima facie* podobnie należałoby zakwalifikować działalność zawodową na gruncie przepisów kodeksu cywilnego. Jednakże wykładnia literalna może być myląca, czego dowodzi treść art. 43³ kc., który wyraźnie rozróżnia działalność gospodarczą i działalność zawodową. Biorąc pod uwagę kolejność wydawanych w czasie obu aktów prawnych⁵⁵ należy wnosić, że intencją ustawodawcy cywilnego było zrównanie działalności gospodarczej i zawodowej z punktu widzenia zakwalifikowania podmiotu prowadzącego tę działalność jako przedsiębiorcy. Z chwilą jej wejścia w życie ustawy z dnia 2 lipca 2014 r. o swobodzie działalności gospodarczej pojęcie działalności zawodowej w rozumieniu art. 43³ kc. powinno być interpretowane – co do zasady – z uwzględnieniem kryteriów przytoczonych w art. 2 u.s.d.g. Zważyć trzeba, że zawodowy charakter działalności jest pojęciem zbyt szerokim, aby można było uznać je za samodzielne kryterium. Podzielić należy poglądy

52 Por. m.in. Z. Leoński, Z. Niewiadomski, M. Waligórski, Komentarz do ustawy z dnia 23 grudnia 1988 r.,..., *op. cit.*, s. 9. Odmienne M. Szydło, Pojęcie działalności gospodarczej..., *op. cit.*, s. 29,

53 Por. także W. Kubala, Prawo działalności gospodarczej, s. 42,

54 Tak też R. Trzaskowski, Działalność gospodarcza w rozumieniu..., *op. cit.*, s. 31.

55 Nowelizacja kodeksu cywilnego została wprowadzona ustawą z dnia 14 lutego 2003 r., którą dodano Dział III pt. „Przedsiębiorcy i ich oznaczenia”, a ustawa o swobodzie działalności gospodarczej uchwalona została w dniu 4 lipca 2004 r.

R. Trzaskowskiego, że „rozróżnienie na działalność gospodarczą i zawodową jest w istocie pozbawione racji bytu, gdyż działalność zawodowa, ciągła i zorganizowana jest po prostu rodzajem działalności gospodarczej”⁵⁶. Dlatego też kodeksową formułę „działalność gospodarcza lub zawodowa” należy rozumieć jako działalność gospodarczą, w tym zawodową. Odmienne interpretacja pozbawiłaby podstaw kwalifikowania działalności rolniczej jako działalności gospodarczej, zawodowej, ciągłej i zorganizowanej, która z natury spełnia przytoczone kryteria. Kwestią istotną jest tylko wyznaczenie granic tego rodzaju działalności.

Największe kontrowersje w doktrynie, jak i orzecznictwie budzi kryterium ciągłości i zorganizowania (profesjonalizmu) jako elementów definiujących działalność gospodarczą. Mając na uwadze cywilnoprawną interpretację pojęcia działalności gospodarczej, można – odwołując się do art. 2 u.s.d.g. – przyjąć, że działalnością gospodarczą jest tylko taka działalność, która jest wykonywana w sposób ciągły i zorganizowany. Błędne byłoby przyjęcie wykładni literalnej sugerujące, że kryterium ciągłości i zorganizowania dotyczy wyłącznie działalności zawodowej, albowiem działalność zawodowa zawsze ma charakter ciągły i zorganizowany⁵⁷. Wobec tego należy przyjąć, że kryterium ciągłości i zorganizowania dotyczy także działalności **wytwórczej**, budowlanej, handlowej, **usługowej** oraz poszukiwania, rozpoznawania i wydobywania kopalin ze złóż.

Pojęcie zorganizowania można rozpatrywać w dwóch aspektach: formalnym i materialnym. W aspekcie formalnym można mówić o zorganizowaniu wówczas, gdy podmiot prowadzący działalność gospodarczą dokona określonych czynności faktycznych lub prawnych niezbędnych do zaistnienia w obrocie gospodarczym (np. dokona rejestracji, uzyska koncesję lub zezwolenie). W przypadku działalności rolniczej, która jest odrębnym kwalifikowanym rodzajem działalności gospodarczej, zawodowej, wymóg taki nie musi być spełniony, albowiem nie jest konieczny wpis do CEIDG, chyba że rolnik wykonuje w swoim gospodarstwie rolnym działalność pozarolniczą. Natomiast aspekt materialny dotyczy prowadzenia działalności gospodarczej przy wykorzystaniu przedsiębiorstwa/gospodarstwa rolnego w znaczeniu przedmiotowym, a więc rozumianego jako zespół składników materialnych i niematerialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej (art. 55¹ kc.), a w przypadku gospodarstwa rolnego zespół takich składników „stanowiących zorganizowaną całość gospodarczą” (art. 55³ kc.), z wykorzystaniem których będzie wykonywana działalność rolnicza. Można domniemywać, że *ratio legis* wprowadzenia kryterium zorganizowania był zamiar wyłączenia z działalności gospodarczej/działalności rolniczej działań o charakterze przypadkowym, czynności

56 R. Trzaskowski, Działalność gospodarcza w rozumieniu..., *op. cit.*, s. 32.

57 Por. uchwałę SN w pełnym składzie (7 sędziów) z dnia 18 czerwca 1996 r. (III CZP 40/91), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1992/2, poz. 17; uchwałę SN z dnia 6 grudnia 1991 r. (III CZP 117/91), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1991/1992/11-12, poz. 235. Por. także M. Szydło, Pojęcie działalności gospodarczej..., *op. cit.*, s. 30-31.

dokonywanych w ramach pomocy sąsiedzkiej czy usług o charakterze grzecznościowym⁵⁸. Taki pogląd znajduje uzasadnienie w orzecznictwie sądowym oraz doktrynie. W wyroku z dnia 17 grudnia 2003 r. (IIIRN 4/96) SN wyjaśnił, że o uznaniu za działalność gospodarczą określonych czynności faktycznych czy też prawnych, podejmowanych w ramach gospodarki nieruchomościami, decyduje „aktywny i dynamiczny charakter podejmowanych działań.” W ocenie sądu nie może być uznana za gospodarczą „działalność o charakterze pasywnym”, albowiem dla zakwalifikowania działalności jako gospodarczej *przesądzającym czynnikiem jest zamierzony charakter wykonywanej działalności, jej rozmiar, organizacja przedsięwzięcia, a także sposób i stopień przygotowania przedmiotów i środków prowadzenia działalności*⁵⁹. Pobieranie pożytków (naturalnych i cywilnych) z rzeczy również może mieć charakter działalności gospodarczej, o czym decydować powinny *in casu* rozmiar, sposób i stopień zorganizowania podejmowanych działań.

Jak się wydaje, powyższe uwagi upoważniają do wniosku, że kryterium ciągłości i zorganizowania, pozwalające na wyodrębnienie działalności gospodarczej, można odnieść wyłącznie do działalności zawodowej (profesjonalnej). Z kolei odwołanie się do profesjonalizmu oznacza odwołanie się do działania w sposób profesjonalny, czyli z uwzględnieniem fachowości (kwalifikacji zawodowych) podmiotu prowadzącego działalność gospodarczą/działalność rolniczą. Chodziło będzie zatem o nałożenie na taki podmiot ustawowego obowiązku działania z zachowaniem podwyższonego miernika staranności, wymaganego od osób zawodowo, czyli profesjonalnie zajmujących się daną działalnością. Taki obowiązek *expressis verbis* przewiduje art. 355 § 2 kc.

Wyjaśnić należy, w jakim zakresie przy interpretacji przepisów kodeksu cywilnego może mieć zastosowanie, zawarte w art. 2 u.s.d.g., kryterium zarobkowego charakteru pozwalające na uznanie danej działalności za gospodarczą. Biorąc to kryterium pod uwagę, nie może budzić wątpliwości, że w tym przypadku decydujące znaczenie ma zamiar prowadzącego działalność⁶⁰, a nie fakt, czy działalność przynosi zysk (zarobek)⁶¹. Nie chodzi jednak o czysto subiektywny, rzeczywisty zamiar

58 Zdaniem SN działalnością profesjonalną (zawodową) jest „działalność stała, nie okazjonalna i nie amatorska” zob. np. uchwała SN w pełnym składzie (7 sędziów) z dnia 18 czerwca 1991 r. (III CZP 40/91), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1992/2, poz. 17; uchwała SN z 11.05.2005 r. (III CZP 11/05), Lex-Temida nr 148429; por. S. Koroluk, Pojęcie działalności gospodarczej. Uwagi na tle projektu ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, „Radca Prawny” 2004, nr 2, s. 1.

59 „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych” 1997/10, poz. 160; por. też M. Szydło, Pojęcie działalności gospodarczej..., *op. cit.*, s. 29.

60 Zob. M. Szydło, Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim, „Przegląd Sądowy” 2002/7-8, s. 72. Autor podnosi, że znaczenie zamiaru podkreślił SN w wyroku, w którym stwierdził, że o działalności gospodarczej decyduje nie tylko rozmiar tej działalności, ale przede wszystkim zamiar podmiotu, aby dane czynności wykonywać w sposób częstotliwy. Zob. wyrok NSA z dnia 16 września 1998 r. (IIISA 4726/97), „Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego” 1999/2, poz. 67; por. też J. Odachowski, Ciągłość działalności gospodarczej. Głosa 2003/10, s. 30.

61 Por. S. Biernat, A. Wasilewski, Komentarz do ustawy o działalności gospodarczej, Kraków 1997, s. 75; M. Szydło, Pojęcie działalności gospodarczej..., *op. cit.*, s. 39-41.

prowadzącego określoną działalność (osiągnięcie zarobku⁶²), lecz cel wynikający z całokształtu okoliczności towarzyszących prowadzonej działalności⁶³

Istota zagadnienia wiąże się z pytaniem, czy działalnością gospodarczą może być działalność nienastawiona na osiągnięcie zysku. Zdaniem doktryny „drogi interpretacji regulacji publicznoprawnej i prywatnoprawnej rozchodzą się w tym miejscu”⁶⁴. Uzasadnienia dla tego poglądu należy poszukiwać w odmienności interpretacji regulacji publicznych aktualnie obowiązującej ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (jak i poprzednich – z 1988 r. u.o.d.g oraz z 1999 r. p.d.g.), a linią orzeczniczą sądów powszechnych dotyczącą przepisów prawa cywilnego regulujących prowadzenie działalności gospodarczej⁶⁵.

Sprzeciwiając się automatycznemu sięganiu do powyższych ustaw przy definiowaniu działalności gospodarczej, orzecznictwo wypracowało własną interpretację tego pojęcia. Zdaniem Sądu Najwyższego: działalność gospodarczą wyróżniają następujące właściwości: 1) profesjonalny (zawodowy) charakter; 2) podporządkowanie regułom opłacalności i zysku czy też – szerzej – zasadzie racjonalnego gospodarowania, 3) powtarzalność działań, 4) uczestnictwo w obrocie gospodarczym, 5) działanie na własny rachunek⁶⁶. Istotne w tej materii są uchwały Sądu Najwyższego przesądzające o wykluczeniu przesłanki zarobkowości (zamiaru osiągnięcia zysku) jako cechy definiującej działalność gospodarczą i wprowadzające w jej miejsce zasadę racjonalnego gospodarowania⁶⁷.

Na gruncie art. 43³ kc. wskazuje się w doktrynie, że działanie w celu osiągnięcia zysku nie jest konieczną przesłanką przedsięwzięcia. W świetle przepisów kodeksu cywilnego odwołujących się do pojęcia działalności gospodarczej nie jest istotne to, czy podmiot działa w celu osiągnięcia zysku, lecz fakt profesjonalnego charakteru jego działalności (prowadzenia ze szczególną starannością) oraz uczestniczenie w obrocie gospodarczym. W doktrynie prawa prywatnego podnosi się, że „podmiot niedziałający w celu osiągnięcia zysku jest szczególnym podmiotem zazwyczaj tyl-

62 Zob. wyrok NSA z dnia 30 marca 1994 r. (SA/Ł 224/93).

63 Por. W. Kubala, Głosa do postanowienia SN z 20 października 1999 r. (III CKN 372/98), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2000, nr 10, s. 472 oraz R. Trzaskowski, Działalność gospodarcza w rozumieniu..., *op. cit.*, s. 38.

64 Tamże, s. 38.

65 Por. m.in. S. Rudnicki, Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna, Warszawa 2004, komentarz do art. 118, a także T. Paidyna, Przedawnienie roszczeń po nowelizacji kodeksu cywilnego z 28 lipca 1990 r., „Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, 2004/1, s. 225-226.

66 Por. uchwała z 18.06.1991 r. (III CZP 40/91), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1992, nr 2, poz. 17; uchwała SN w pełnym składzie (7 sędziów) z dnia 6 grudnia 1991 r. (III CZP 117/91), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1992, nr 5, poz. 65; wyrok NSA Ósrodek Zamiejscowy w Łodzi z dnia 12 maja 1994 r. (I SA/Łd 365/93) POP 1997, nr 2, poz. 42; postanowienie Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 20 sierpnia 1994 r. (I ACz 335/96), „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych” 1997, nr 9, poz. 55.

67 Zob. uchwałę z dnia 6 sierpnia 1996 r. (III CZP 84/96), w której sąd stwierdził, że „element zysku nie stanowi zasadniczego wyróżnika działalności gospodarczej” oraz uchwałę z dnia 9 marca 1993 r. (III CZP 156/92), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1993, nr 9, poz. 152, w której sąd wyraźnie wykluczył zarobkowość jako przesłankę definiującą działalność gospodarczą, wprowadzając w jej miejsce zasadę racjonalnego gospodarowania.

ko z punktu widzenia ostatecznych kontrahentów jego działań, natomiast z punktu widzenia pozostałych kontrahentów podmiot niekomercyjny niczym nie różni się od podmiotów komercyjnych”⁶⁸.

W świetle powyższego poglądu, powstaje pytanie jak należy interpretować stanowisko SN wyrażone w orzecznictwie, w którym sąd przyjmuje zastrzeżenie, że „działalnością gospodarczą jest wyłącznie działalność związana z uczestnictwem w obrocie gospodarczym”⁶⁹. W uzasadnieniu uchwały z dnia 11.05.2005 r. SN wyraźnie wskazuje, że „wymaganie uczestniczenia w obrocie gospodarczym polega na tym, aby podmiot realizował swą działalność przez odpłatne, ekwiwalentne świadczenie wzajemne, spełniane za pomocą wielorazowych czynności faktycznych i prawnych w ramach obrotu gospodarczego”⁷⁰.

Nie sposób nie odnieść się w tym miejscu do powyżej przytoczonego stanowiska Sądu Najwyższego oraz poglądów doktryny, w kontekście pojęcia działalności rolniczej zdefiniowanej w art. 3 u.s.d.g., który stwierdza: „Przepisów ustawy nie stosuje się do działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie upraw rolnych oraz chowu i hodowli zwierząt, ogrodnictwa, warzywnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego, a także wynajmowania przez rolników pokoi, sprzedaży posiłków domowych i świadczenia w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów oraz wyrobu wina przez producentów rolnych będących rolnikami wyrabiającymi mniej niż 100 hektolitrow wina w ciągu roku gospodarczego (...)”.

Wyłączenie działalności wytwórczej w rolnictwie w art. 3 u.s.d.g. podyktowane jest tradycyjnym jej stosowaniem jako nietypowego rodzaju działalności gospodarczej, z uwagi na fakt, że rolnictwo jest jedną z podstawowych i najstarszych dziedzin gospodarki człowieka.

Analiza literalna przepisu art. 3 u.s.d.g. dowodzi, że ustawodawca ściśle określił zakres przedmiotowy działalności podlegającej wyłączeniu z zakresu stosowania przepisów ustawy o swobodzie działalności gospodarczej. Jest to działalność:

- wytwórcza w rolnictwie w zakresie upraw rolnych oraz chowu i hodowli zwierząt, ogrodnictwa, warzywnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego;
- agroturystyczna – polegająca na wynajmowaniu przez rolników pokoi, sprzedaży posiłków domowych i świadczeniu w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów; a także
- obejmująca wyrób wina przez producentów rolnych będących rolnikami wyrabiającymi mniej niż 100 hektolitrow wina w ciągu roku gospodarczego.

68 Zob. R. Trzaskowski, Działalność gospodarcza w rozumieniu..., *op. cit.*, s. 40-41.

69 Por. uchwałę SN w pełnym składzie (7 sędziów) z dnia 6 grudnia 1991 r. (III CZP 117/91), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1992, nr 5, poz. 65, a następnie powtórzone w uchwale SN z dnia 11 maja 2005 r. (III CZP 11/05), Lex-Temida nr 148429.

70 Tamże.

W świetle orzecznictwa nie ulega wątpliwości, że *działalność wytwórcza w rolnictwie* jest działalnością gospodarczą w rozumieniu art. 2 u.s.d.g., jednakże do tej działalności nie stosuje się pozostałych jej przepisów⁷¹. Bez wątplenia działalność wytwórcza w rolnictwie mieści się w definicji działalności gospodarczej, określonej w art. 2 u.s.d.g. Działalność gospodarczą przepis ten charakteryzuje, jako zarobkową oraz wykonywaną w sposób zorganizowany i ciągły. Cechy te wypełnia prowadzenie gospodarstwa rolnego, w którym to wykonywana działalność wytwórcza w rolnictwie niczym nie różni się od wykonywania innej indywidualnej działalności gospodarczej, wyłączonej spod działania przepisów ustawy (lekarza, adwokata, biegłego) i jest objęta inną (odrębną) regulacją prawną, choć co do charakteru działalności tych grup zawodowych nie ma wątpliwości, iż jest to działalność gospodarcza. Jednak jeżeli rolnik efekty swej działalności wytwórczej, tj. produkty rolne, warzywa i owoce, przetwarza, to taka działalność jest kwalifikowana jako działalność gospodarcza wykonywana przez przedsiębiorcę⁷²

Drugim rodzajem działalności wyłączonym z zakresu stosowania ustawy jest działalność usługowa polegająca na wynajmowaniu przez rolników pokoi, sprzedaży posiłków domowych i świadczeniu w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów. Działalność agroturystyczna zostaje wyłączona z zakresu stosowania ustawy, jeśli jest wykonywana przez rolników w ramach gospodarstwa rolnego. Jeśli tego rodzaju działalność jest prowadzona przez osobę niebędącą rolnikiem, podlega ona w pełnym zakresie regulacji u.s.d.g.

Wykonywanie działalności gospodarczej w zakresie wyrobu i rozlewu wyrobów winiarskich jest działalnością regulowaną, w rozumieniu ustawy o swobodzie działalności gospodarczej (art. 17), zatem wymaga uzyskania wpisu do rejestru przedsiębiorców wykonujących działalność gospodarczą w tym zakresie. Wymagań w zakresie uzyskania wpisu do rejestru nie stosuje się do producentów, którzy wyłącznie wyrabiają i rozlewają wino uzyskane z winogron pochodzących z własnych upraw. Ustawodawca uznał, że wyrób win w mniejszych ilościach przez producentów będących rolnikami nie podlega przepisom ustawy o swobodzie działalności gospodarczej oraz nie wymaga wpisu do rejestru działalności regulowanej.

W doktrynie powszechnie akceptowany jest pogląd, że uczestnictwo w obrocie gospodarczym polega na tym, iż określony podmiot uczestniczy w przepływie dóbr i usług między „wytwórcą” a konsumentem, a tym samym zaspokaja cudze potrzeby⁷³. Z tego względu jej przedstawiciele uważają, że działalnością gospodarczą

71 Zob. uchwałę NSA (w składzie 7 sędziów) z dnia 2 kwietnia 2007 r., II OSK 1/07, „Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i Wojewódzkich Sądów Administracyjnych” 2007, nr 3, s. 62, z głosem aprobującą do tej uchwały M. Magdziarczyk, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2007, nr 5-6, s. 157.

72 Tak wyrok WSA w Warszawie z dnia 25 maja 2006 r., VI SA/Wa 255/06, Lex nr 276749.

73 Por. M. Szydło, Swoboda działalności gospodarczej, *op. cit.*, s. 38-39; R. Trzaskowski, Działalność gospodarcza w rozumieniu..., *op. cit.*, s. 40-41; M.A. Waligórski, (w:) S. Włodyka (red.), System Prawa Handlowego..., *op. cit.*, s. 378-384.

w rozumieniu kodeksu cywilnego nie będzie działalność rolników, którzy prowadzą małe gospodarstwa rolne zaspokajające potrzeby ich rodzin i jedynie sporadycznie sprzedają produkty rolne ze swego gospodarstwa⁷⁴. Pogląd ten – co do zasady – byłby trafny, gdyby polski ustawodawca wzorem ustawodawstw państw Europy Zachodniej przyjął w obrocie gospodarczym wymóg zdolności produkcyjnej gospodarstwa rolnego, zapewniający dochodowość właściciela na poziomie średniej krajowej, gwarantujący podstawę egzystencji rolnika i jego rodziny. Takiego rozwiązania jednak brak, a prezentowany w orzecznictwie oraz doktrynie pogląd nie znajduje akceptacji doktryny prawnorolnej. A. Lichorowicz, odwołując się do wyroku SN z dnia 2 czerwca 2000 r., trafnie podnosi: „twierdzenie Sądu Najwyższego, że możliwość prowadzenia działalności wytwórczej nie obejmuje „...efektów rzeczowych powstających w znikomej ilości na tzw. zaopatrzenie” trudno uznać za znajdujące podstawę prawną w brzmieniu art. 46¹ kc⁷⁵. Z uwagi na fakt, że w Polsce prawie 70% gospodarstw stanowią małe gospodarstwa rolne i jednocześnie brak danych odnośnie liczby gospodarstw prowadzących działalność w ramach tzw. samozaopatrzenia (socjalnych), wyciąganie tak daleko idącego wniosku jest co najmniej wątpliwe, zważywszy, że nie wszystkie mniejsze gospodarstwa rolne z założenia nie wytwarzają produktów rolnych w celu zaspokojenia cudzych potrzeb i nie są bezpośrednio powiązane umownymi stosunkami cywilnoprawnymi. Tak jednoznacznie negatywnie brzmiące, kategoryczne twierdzenie nie znajduje uzasadnienia w praktyce⁷⁶. Wskazane wydaje się zachowanie większej ostrożności w formułowaniu tak jednoznacznie zdecydowanych twierdzeń. Każdą sytuację należałoby rozpatrywać w zależności od okoliczności ad casum. Bez wątpienia taki pogląd nie będzie zasadny w odniesieniu do „działów specjalnych produkcji rolnej,” gdzie taka działalność niejednokrotnie jest prowadzona w małych gospodarstwach, które z założenia są gospodarstwami towarowymi prowadzącymi „dział specjalny” z zamiarem osiągnięcia zysku⁷⁷. Wydaje się, że zaprezentowana przez doktrynę cywilistyczną interpretacja nadmiernie odbiegałaby od wyraźnego ustawowego kryterium sformułowanego w art. 2 u.s.d.g. (zarobkowy charakter). Co prawda nie jest ona wiążąca przy interpretacji przepisów cywilnoprawnych, ale nie sposób od niej całkowicie abstrahować. Działalność odpłatna podporządkowana jest zasadzie racjonalnego go-

74 Por. J. Frąckowiak, Instytucje prawa handlowego w kodeksie cywilnym, „Rejent” 2003, z. 6, s. 37-38. Odmienne jednakże na gruncie ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, działalność rolniczą uznaje się za działalność gospodarczą, A. Lichorowicz, Gospodarstwo rolne a kodeks handlowy, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1998, nr 7-8, s. 22; M. Szydło, Swoboda działalności gospodarczej..., *op. cit.*, s. 65-66; M.A. Waligórski, (w:) S. Włodyka (red.), System Prawa Handlowego..., *op. cit.*, s. 394-398.

75 Por. Głosa do wyroku SN – Izba Cywilna z dnia 2 czerwca 2000 r. (II CKN 1067/98), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2000, nr 2, s. 88.

76 Według Powszechnego Spisu Rolnego przeprowadzonego na dzień 30.06.2010 r. działalność rolniczą prowadziło 1 mln. 891 tys. gospodarstw, w tym 1mln. 484 tys. o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych. Tylko ok. 20 tys. gospodarstw rolnych są to duże jednostki wytwórcze, których roczna produkcja przekracza 100 tys. euro. W związku z czym nie sposób odmówić małym gospodarstwom rolnym przymiotu prowadzenia działalności rolniczej i uczestnictwa w obrocie gospodarczym. Por. W. Jagła, Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego a zmiany w KRUS, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 39, s. 75.

77 Tamże.

sposodarowania i jest zbliżona do działalności zarobkowej (nastawionej na osiągnięcie zysku). Natomiast działalność nieodpłatna wyraźnie się od niej różni. Zgodnie z poglądem wyrażonym w doktrynie, art. 43³ kc. nie przewiduje wymogu, aby działalność gospodarcza była prowadzona w celach zarobkowych⁷⁸. Zarobkowość ma wynikać z uzasadnionej oceny okoliczności, dokonanej z punktu widzenia kontrahenta. Inaczej mówiąc, jeżeli dany podmiot oferuje odpłatnie towary (produkty rolne) czy usługi po cenach zbliżonych do rynkowych, wówczas można takiej działalności przypisać charakter zarobkowy i to niezależnie od tego, czy podmiot uznany za prowadzącego działalność gospodarczą rzeczywiście wykonywał ją z zamiarem osiągnięcia zysku (o ile na podstawie całokształtu okoliczności nie da się wyprowadzić innego wniosku). Analogiczne uzasadnienie można przyjąć w odniesieniu do rolników prowadzących działalność rolniczą w małych gospodarstwach rolnych, w tym wytwarzających produkty rolne na tzw. samozaopatrzenie.

W podsumowaniu można – z powyższym zastrzeżeniem dotyczącym przesłanki zarobkowości – przyjąć, że „na gruncie przepisów kodeksu cywilnego działalnością gospodarczą, w tym rolniczą, jest działalność, która odpowiada kumulatywnie określonym cechom, jak: ciągłość, odpowiedni stopień zorganizowania, zarobkowość lub podporządkowanie zasadzie racjonalnego zagospodarowania oraz uczestnictwo w obrocie gospodarczym przez zawieranie odpłatnych umów nakierowanych na zaspokajanie cudzych potrzeb⁷⁹. Zatem o prowadzeniu działalności rolniczej jako działalności gospodarczej można mówić tylko wówczas, gdy określony przejaw aktywności podmiotu spełnia przesłanki definiujące tę działalność. Brak którejkolwiek z nich jednak nie oznacza, że podmiot (rolnik) prowadzący małe gospodarstwo rolne nie może być uznany za wykonującego rolniczą działalność gospodarczą. Co najwyżej, w stosunku do tzw. gospodarstw „zaopatrzeniowych” wykluczałoby możliwość nadania im statusu przedsiębiorcy. Stosując pomocniczo, dla interpretacji przepisów kodeksu cywilnego, przepisy ustawy o swobodzie działalności gospodarczej należy nadto przytoczyć orzecznictwo NSA, w ocenie którego „czynienie różnicy pomiędzy prowadzeniem gospodarstwa rolnego a inną działalnością zawodową, skoro obie charakteryzują się tymi samymi cechami (zarobkowa, zorganizowana, ciągła) nie ma uzasadnienia, a przewidziane w art. 3 u.s.d.g. wyłączenie nie może prowadzić do wniosku, że działalność wytwórcza w rolnictwie nie jest działalnością go-

78 Por. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, *op. cit.*, s. 202-203; J. Szwaia, *Pojęcie przedsiębiorcy a instytucja prokury*, (w:) A. Nowicka (red.), *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, Poznań 2005, s. 286; A. Wypiórkiwicz, (w:) *Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecznictwem*. T. 1, Warszawa 2005, s. 103. Odmienne J. Grykiel, *Pojęcie działalności gospodarczej i zawodowej...*, *op. cit.*, s. 39-42, Autor proponuje autonomiczną definicję działalności gospodarczej, wychodząc z założenia, że „zarówno definicja działalności gospodarczej zamieszczona w art. 2 u.s.d.g., jak i definicja zaproponowana przez orzecznictwo nie mogą znaleźć zastosowania przy określeniu definicji przedsiębiorcy na gruncie art. 43³ kc., z uwagi na ich modelową postać”.

79 Por. R. Trzaskowski, *Działalność gospodarcza w rozumieniu...*, *op. cit.*, s. 44.

spodarczą, o której mowa w art. 2 tej ustawy, a jedynie, że działalność ta nie podlega reżimowi ustawy o swobodzie działalności gospodarczej”⁸⁰.

2. Miejsce i rola działalności rolniczej w prawie rolnym

Dotychczasowe rozważania dowodzą, że pojęcie „działalności rolniczej” było przedmiotem dosyć licznych wypowiedzi i szerszej analizy w doktrynie prawnorolnej⁸¹. Jednak nie podjęto próby umiejscowienia „działalności rolniczej” w systemie polskiego prawa oraz nie przedstawiono roli, jaką to pojęcie odgrywa w prawie rolnym.

Doktryna prawnorolna powszechnie zwraca uwagę na różnorodność definicji pojęcia działalności rolniczej, z uwagi na cel i potrzeby szczególnych regulacji prawnych. Zawierają je zarówno przepisy prawa prywatnego, jak i prawa publicznego. W ustawodawstwie prawnorolnym znajdujemy różne definicje, takie jak: „działalność rolnicza”, „działalność wytwórcza w rolnictwie”, „dział specjalny produkcji rolnej”. Można łatwo zauważyć, że w polskim prawie rolnym brak jest jednolitej definicji działalności rolniczej, jak np. w ustawodawstwie francuskim czy włoskim. Analogicznie w prawie prywatnym czy w prawie publicznym brak jest jednolitej ustawowej definicji działalności gospodarczej.

Działalność rolnicza jest przejawem pierwotnej (najstarszej) i podstawowej aktywności człowieka w sferze gospodarki, jaką jest rolnictwo⁸².

Podzielając pogląd R. Budzinowskiego, że pojęcie działalności rolniczej „(...) z teoretycznego punktu widzenia” jest „pojęciem o najszerszym zakresie, pozwalającym uporządkować inne podstawowe kategorie pojęciowe prawa rolnego”⁸³, konieczne będzie uporządkowanie siatki pojęciowej, albowiem – jak wspomniano powyżej – polski ustawodawca posługuje się różnymi zwrotami o niejednolitej treści, co nie odpowiada jasności prawa i tym samym nie ułatwia jego stosowania. Zauważmy, że owe zwroty mają różną treść, zatem konieczne staje się zdefiniowanie pojęcia „działalności rolniczej”, określenie jej charakteru prawnego, przedmiotu i wyznaczenie granic.

80 Zob. wyrok NSA z dnia 29 sierpnia 2009 r. (II OSK 1618/06), Lex 364703.

81 Pierwszą próbę definiowania „działalności rolniczej” na tle prawnoopornawczym podjął R. Budzinowski, *Prawne pojęcie działalności rolniczej*, „Prawo i Administracja”, Tom II (pod red. R. Budzinowskiego), Piła 2003, s. 167-178. Idem, *Problemy ogólne prawa rolnego. Przemiany podstaw legislacyjnych i koncepcji doktrynalnych*, Poznań 2008, s. 188-202, a zwłaszcza s. 245-247. Kolejną nieco szerszą analizę tego pojęcia, a raczej „rolniczej działalności wytwórczej” dokonała B. Jeżyńska dla potrzeb obrotu gospodarczego, (w:) *Producent rolny jako przedsiębiorca*, Lublin 2008, s. 75-115, Z kolei J. Bieluk dokonuje analizy pojęcia działalności rolniczej w rozbudowanym prawie podatkowym: *Działy specjalne produkcji rolnej. Problemy prawne*, Białystok 2013; idem, *Pojęcie działalności rolniczej w ustawach o podatku dochodowym od osób fizycznych i od osób prawnych*, „Przeгляд Prawa Rolnego” 2008, nr 2, s. 181-193.

82 „Rolnictwo obejmuje: uprawę i hodowlę roślin oraz chów i hodowlę zwierząt gospodarskich, mając na celu uzyskanie produktów roślinnych i zwierzęcych”. Por. *Słownik języka polskiego*, Tom trzeci, Warszawa 1981, s. 71.

83 Por. R. Budzinowski, *Prawne pojęcie działalności rolniczej...*, *op. cit.*, s. 167.

Prowadzone rozważania i przyjęte założenia poprzedzone zostaną analizą i oceną tych orzeczeń Sądu Najwyższego oraz poglądów doktryny, które dotyczą wykładni podstawowych kategorii prawnych, jakimi są kodeksowe definicje nieruchomości rolnej (art. 46¹ kc.) oraz gospodarstwa rolnego (art. 55³ kc.), w których jest wykonywana działalność wytwórcza. Orzeczenia Sądu Najwyższego niejednokrotnie bywają sprzeczne, a ich wykładnia w wielu przypadkach nie znajduje szerszej akceptacji doktryny. Pozwoli to na określenie charakteru prawnego działalności rolniczej.

W literaturze podnosi się, że zachodzące współcześnie zmiany na wsi, wskazują „na coraz poważniejsze rozchodzenie się oraz nieadekwatność z praktyką obrotu gruntami rolnymi, z przemianami strukturalnymi”⁸⁴, co wpłynęło na niejednorodność wykładni orzecznictwa cywilnego w tej materii. Przykładem są dwie uchwały Sądu Najwyższego zajmujące się podobnym problemem, a mianowicie uchwała z dnia 20 lipca 1995 r. (IICZP 88/95)⁸⁵, w której sąd odnosi się do charakteru gruntu będącego przedmiotem podziału oraz z dnia 2 czerwca 2000 r. (IICKN 1967/98)⁸⁶ dotycząca ustawowej definicji gospodarstwa rolnego z art. 55³ kc. zawierającej niedookreślone pojęcie zorganizowanej całości gospodarczej. W pierwszej uchwale SN, dokonując wykładni celowościowej stwierdził, że „niewydzielona, niewielka działka nadal stanowi grunt rolny, choćby jej wykorzystanie w sposób przewidziany w art. 46¹ kc. (...) (tzn. do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej) (...) nie było możliwe.” Tym samym SN wyłączył dopuszczalność stosowania kryterium obszaru przy ustalaniu rolnego charakteru nieruchomości rolnej. W przyjętej wykładni art. 46¹ kc. SN zrezygnował – i słusznie – z obowiązującego przed zmianą kodeksu cywilnego z 1990 r. kryterium obszaru jako jednego z kryteriów decydujących o rolnym charakterze nieruchomości gruntowej. Natomiast w uchwale z dnia 2 czerwca 2000 r. SN zajął odmienne stanowisko, przy ustalaniu rolnego charakteru nieruchomości gruntowej, wchodzącej w skład gospodarstwa rolnego, uznał kryterium obszaru za zasadniczy element pojęcia nieruchomości rolnej, a w konsekwencji i gospodarstwa rolnego. W uzasadnieniu stwierdził, iż „gospodarstwem rolnym jest jednostka gospodarczo zorganizowana na nieruchomości rolnej o takim obszarze, że możliwe jest prowadzenie działalności wytwórczej przeznaczonej na zysk” za istotną uznał więc produktywność gospodarstwa – a nie jego zysk. Skutkiem praktycznym przyjętej wykładni jest wyłączenie stosowania przepisów art. 213-218 kc. (regulujących podziały *inter vivos*, jak i działy spadkowe)

84 Por. A. Lichorowicz, Głosa do wyroku SN – Izba Cywilna z dnia 2 czerwca 2000 r., „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, z. 2, s. 88.

85 „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1995, nr 11, poz. 163.

86 „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, z. 2, s. 88.

do znacznej liczby małych gospodarstw rolnych (poniżej 1 ha gruntów rolnych)⁸⁷, o charakterze przydomowym, nastawionych na tzw. samozaopatrzenie. Istotnie obszar tych gospodarstw rzeczywiście wyłącza możliwość podjęcia na nich (z wyjątkiem działów specjalnych) racjonalnej gospodarki rolnej o charakterze towarowym (nastawionej na zysk), jednakże nie wyklucza prowadzenia działalności rolniczej jako takiej. W tej uchwale SN wprowadza też nowe kryterium wyróżniające gospodarstwo rolne, zgodnie z którym w gospodarstwie „...możliwe jest prowadzenie działalności wytwórczej przeznaczonej na zbyt”. W świetle powyższego twierdzenie sądu, że sformułowane kryterium wynika bezpośrednio z definicji gospodarstwa rolnego, a pośrednio z definicji nieruchomości rolnej, nie znajduje podstawy w treści art. 46¹ kc. Zauważmy, że w ocenie SN kryterium decydującym jest „zdatność gruntu do prowadzenia działalności wytwórczej,” czyli „istnienie celowej i zorganizowanej aktywności ludzkiej (...) ukierunkowanej na wytwarzanie, to znaczy «osiągnięcie», «produktowanie» w dziedzinie rolnictwa”. Do takiej działalności SN nie zalicza też uzyskiwania płodów rolnych „...przypadkowo, bez nakładu sił i środków właściciela.” I dalej SN stwierdza, że: „Do działalności wytwórczej nie można też zaliczyć efektów rzeczowych powstających w znikomej ilości na tzw. zaopatrzenie”. Ten zasadnie kwestionowany w doktrynie pogląd nie znajduje podstaw w treści art. 46¹ kc., gdyż nie znajdujemy w nim kryterium obszaru lecz tylko wskazanie na fizykochemiczne cechy gruntu, z których wynika, że uzyskiwanie na nim produktów rolnych jest fizycznie możliwe. Co więcej, uzyskiwanie z gruntu płodów rolnych nie musi stanowić faktu. W treści art. 46¹ kc. zawarta jest bowiem potencjalna możliwość uzyskiwania z gruntów płodów rolnych, znajdująca swoje uzasadnienie w fizykochemicznych właściwościach gruntu. Tymczasem SN „...pomija w ogóle potencjalny charakter działalności wytwórczej oraz wyłącza z takiej działalności produkcję rolną na tzw. samozaopatrzenie, mimo że art. 46¹ kc. nie przewiduje żadnych kryteriów obszarowych, a tym bardziej ilościowych wytwarzania produktów rolnych, od spełnienia których zależy uznanie nieruchomości za rolną”⁸⁸. Należy wyraźnie podkreślić, że w art. 46¹ kc. mowa jest tylko o sposobie korzystania lub możliwości wykorzystania gruntu na cele produkcji rolnej. Dla ustalenia istnienia owej możliwości wykorzystywania nieruchomości w określony sposób pomocne będą dane (zapisy) z ewidencji gruntów oraz ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, a także ostatecznych decyzji o warunkach zabudowy.

Odnosnie ustawowej definicji gospodarstwa rolnego z art. 55³ kc. można zauważyć, że zawiera ona element niedookreśloności, który może budzić kontrower-

87 Przepis art. 2 pkt. 2 ustawy z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego, w brzmieniu art. 7 pkt 3a ustawy z dnia 14.04.2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw, Dz.U. poz. 585.

88 *Idem*, por. także głosę R. Magnuszewskiego do uchwały SN z dnia 20 lipca 1995 r., „Palestra” 1996, nr 1-2, s. 192, w której autor wyklucza istnienie w art. 46¹ kc. kryterium wielkości obszaru nieruchomości, a także M. Bednarek, Mienie – komentarz do art. 44-55³ kc., Kraków 1997, s. 136.

sje. Ustawodawca mówi o gospodarstwie rolnym jako „zorganizowanej całości gospodarczej, czyli o tym, że poszczególne składniki produkcyjno-majątkowe gospodarstwa składają się na pewną *universitatis rerum*, w oparciu o którą, po zastosowaniu odpowiednich zabiegów organizacyjnych, jest technicznie możliwe podjęcie procesu działalności wytwórczej w rolnictwie”⁸⁹. Tak wyraźnie stwierdził SN w uchwale z dnia 5 października 1995 r. (III AZP 27/95)⁹⁰. Zatem gospodarstwem rolnym jest zespół składników majątkowych, który będzie mógł stanowić zorganizowaną całość gospodarczą na wypadek, gdyby uprawniony zdecydował się podjąć na nich działalność wytwórczą bez względu na to, czy ją aktualnie prowadzi i czy jest przeznaczona na zbyt. Jednakże w uchwale z dnia 2 czerwca 2006 r. SN zastosował wykładnię zawężającą, stwierdzając, że podjęta (w gospodarstwie rolnym) działalność wytwórcza ma być działalnością o charakterze gospodarczym i nie może odbywać się na obszarach mniejszych, „gdyż działalność gospodarcza musi być poddana regułom racjonalnym, zwłaszcza opłacalności”. Taka wykładnia nie znajduje podstaw w treści art. 55³ kc., który wyłącza *a limine* wszelkie kryteria dotyczące rozmiarów produkcji gospodarstwa. Nie ulega zatem wątpliwości, że przesłanki wymienione w obu przepisach (art. 46¹ kc. i art. 55³ kc.) muszą być stosowane paralelnie, jeśli zmierzamy do odtworzenia rzeczywistej treści normy prawnej. Wobec tego, jak trafnie zauważa doktryna, „argumentacji Sądu Najwyższego odmawiającej nieruchomościom o mniejszym obszarze, na których prowadzi się produkcję o charakterze *samozaopatrzeniowym*, charakteru rolnego, a w konsekwencji pozbawiającej jednostki wytwórcze, w skład których te nieruchomości wchodzi, charakteru gospodarstwa rolnego, nie da się pogodzić z decyzją, jaką podjął ustawodawca formułując nową definicję nieruchomości rolnej w art. 46¹ kc.”⁹¹

Przegląd orzecznictwa oraz wypowiedzi doktryny wskazują na pewną niefrasobliwość polegającą na utożsamianiu pojęć „prowadzenie działalności rolniczej” i „prowadzenie gospodarstwa rolnego”, które mają istotne znaczenie dla omawianej problematyki.

W wyroku z dnia 29 września 2005 r. (I UK 16/05) SN stwierdził, że pojęcie działalności rolniczej oznacza prowadzenie stałej i osobistej oraz na własny rachunek działalności zawodowej związanej z gospodarstwem, przy czym działalność ta ma charakter wykonywanej pracy lub innych czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa⁹². Sąd Najwyższy zasadnie dostrzegł różnicę pomiędzy prowadzeniem działalności rolniczej a prowadzeniem gospodarstwa rolnego, jednak ich nie zdefiniował. Dopiero w doktrynie zdefiniowano oba pojęcia. *Prowadzenie działalności rolniczej* polega na osobistym wykonywaniu czynności związanych z ob-

89 Por. A. Lichorowicz, Głosa do wyroku..., *op. cit.*, s. 88.

90 „Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych” 1996, nr poz. 93.

91 Por. A. Lichorowicz, Głosa do wyroku..., *op. cit.*, s. 89.

92 OSN 2006, nr 17-18, poz. 278. Wyrok został wydany na gruncie przepisów ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, tekst jedn. Dz.U z 2017 r. poz. 2336.

sługą cyklu biologicznego właściwego dla chowu czy hodowli produktów naturalnych, czynności przygotowawczych oraz związanych z wprowadzeniem produktu do obrotu, a także na podejmowaniu we własnym imieniu i na własne ryzyko decyzji gospodarczych. Natomiast *prowadzenie gospodarstwa rolnego* ma miejsce wówczas, gdy organizacja produkcji rolniczej przybiera postać, w której osoba fizyczna (posiadacz gospodarstwa) w ogóle nie dokonuje czynności związanych bezpośrednio z prowadzoną działalnością rolniczą lub też podejmuje takie czynności w stopniu ograniczonym, nieistotnych dla procesów wytwórczych. Przy prowadzeniu gospodarstwa rolnego następuje zamierzona organizacja składników materialnych i niematerialnych oraz zatrudnienie pracowników o określonych kwalifikacjach zawodowych, tak aby działalność rolnicza mogła być prowadzona, ale jednocześnie by została uniezależniona od osoby prowadzącej gospodarstwo⁹³

W podsumowaniu zauważyć należy, że jeśli współcześnie definiujemy prawo rolne jako „zespół norm prawnych regulujących działalność rolniczą oraz stosunki społeczne ściśle z tą działalnością związane”⁹⁴, to w ujęciu doktrynalnym *działalność rolnicza stanowi zasadniczy łącznik między gospodarstwem rolnym a rolnikiem/przedsiębiorcą*. Jest ona trwałym „jądrem”, swoistym epicentrum⁹⁵, wokół którego „grawitują” liczne, blisko z nią związane szczególne regulacje prawnorolne przenikające do przepisów różnych gałęzi (prawa cywilnego, prawa administracyjnego itd.) oraz dyscyplin prawa (podatkowego, finansowego, ubezpieczeniowego, pracy itd.). Ten swoisty łącznik, pomiędzy gospodarstwem rolnym a rolnikiem, jakim jest „*działalność rolnicza*” *stanowić może trwałe „jądro” prawa rolnego, które pozwala na harmonizowanie jedności tego prawa*. Jej regulacje mieszczą się w części prawa prywatnego, a w części prawa publicznego. Jak podnosi doktryna to ostatnie „(...) bardzo rozbudowane w sferze regulacji rolnictwa, doprecyzowuje cele i warunki wykonywania tej działalności. (...) celem ustawodawcy nie jest dziś – co do zasady – wkraczanie w działalność gospodarczą; tę bowiem prowadzą odrębne podmioty. Jest nim zapewne wspieranie i ochrona tej działalności, tak by realizowała ona – w warunkach poszanowania autonomii producentów rolnych – interesy w wymiarze społecznym”⁹⁶

93 Por. B. Jeżyńska, Producent rolny jako przedsiębiorca, Lublin 2008, s. 156-157 oraz P. Bielski, Glosa do wyroku SN z dnia 29 września 2005 r., „Rejent” 2008, nr 1, s. 141-145.

94 Definicję tę do polskiej doktryny prawa rolnego wprowadził R. Budziniowski, Problemy ogólne prawa rolnego..., s. 246.

95 Podobnie, H. Bosse-Platière, F. Collard, B. Crimonprez, B. Tauran, B. Traveley, Droit rural. Entreprise agricole. Espace rural. Marché agricole, Paris, 2013, s. 6, a także D. Krajewski, który co prawda nie formułuje poglądu wprost, ale daje temu wyraz w konstrukcji i założeniach metodologicznych podręcznika, Prawo rolne, Paris 2009.

96 Por. R. Budziniowski, Problemy ogólne prawa rolnego..., s. 205 i n.

THE POSITION AND THE ROLE OF AGRICULTURAL ACTIVITIES IN THE
AGRICULTURAL LAW

Keywords: agricultural law, agricultural activities, economic activities, agricultural holding (farm)/agricultural enterprise, farmer/agricultural producer

The author attempts to answer the essential question concerning the position and the role of a concept covering the “agricultural activities” in the agricultural law. The author’s brief comments precede the main thread of considerations regarding the position of the “agricultural activities” in the Polish legal system and just against this background she seeks an answer the question about the position and the role of the “agricultural activities” in that system. She already in the introduction assumes that the “core” of the agricultural law shall be covered by the private law, while the core of the agricultural law is agricultural activities, which are economic activities of specific type. She, referring to the doctrine and applicable jurisdiction within the scope of private law and public law, proves that similarly as in the private economic law (commercial law) the “economic activity” forms a link between concepts of the “enterprise” and the “entrepreneur”, while in the agricultural law the “economic activities” forms a link between the concepts: the “agricultural holding (farm)/agricultural enterprise” and the “farmer/agricultural producer”. The concept of agricultural activities cannot be dealt with separately from these two specified concepts, as agricultural activities constitute the creative factor/link; the agricultural holding is established to enable the farmer/agricultural producer within its framework and with its use to undertake a particular type of economic activity to satisfy specific needs. The agricultural activities fulfils two basic functions: production and organisational, and the choice of agricultural holding components is provided in the light of the intended or performed activity, what means that the selection of relevant subjects and rights shall enable to carry on the selected agricultural activity. Moreover, this type of activity also subjects to the rules of public economic law, which in market economy systems becomes more useable to protect economic operators than merely to legitimatise economic governance of the State.

Bibliografia:

Bator A., *Użycie normy prawnej w regulacji stosunków gospodarczych*, Wrocław 2000.

Bednarek M., *Mienie – komentarz do art. 44-55³ kc.*, Kraków 1997.

Bielski P., Wyjaśnienie znaczenia pojęcia „w zakresie działalności przedsiębiorstwa na gruncie” art. 751 pkt. 1 kc., „Prawo Spółek” 2007, nr 5.

Bielski P., Glosa do wyroku SN z dnia 29 września 2005 r., „Rejent” 2008, nr 1.

- Bieluk J., Pojęcie działalności rolniczej w ustawach o podatku dochodowym od osób fizycznych i od osób prawnych, „Przegląd Prawa Rolnego”, nr 2 (4) 2008.
- Bieluk J., Działy specjalne produkcji rolnej. Problemy prawne, Białystok 2013.
- Biernat S., Wasilewski A., Komentarz do ustawy o działalności gospodarczej, Kraków 1997.
- Bosse-Platičre H., Collard F., Crimonprez B., Tauran B., Travely B., Droit rural. Entreprise agricole. Espace rural. Marché agricole, Paris 2013.
- Budzinowski R., Prawne pojęcie działalności rolniczej, „Prawo i Administracja”, Tom II, R. Budzinowski (red.), Piła 2003.
- Budzinowski R., Problemy ogólne prawa rolnego. Przemiany podstaw legislacyjnych i koncepcji doktrynalnych, Poznań 2008.
- Dąbrowska J., Rozpoznawanie przez sądy spraw gospodarczych. Komentarz, Warszawa 2013.
- Etel M., Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim i prawie Unii Europejskiej oraz orzecznictwie sądowym. Warszawa 2012.
- Flejszar R., Przedsiębiorstwo w postępowaniu cywilnym rozpoznawczym, Warszawa 2006.
- Frąckowiak J., Instytucje prawa handlowego w kodeksie cywilnym, „Rejent” 2003, z. 6.
- Grabowski J., (w:) System Prawa Administracyjnego. Publiczne prawo gospodarcze. Tom 8A, Warszawa 2013.
- Grykiel J., Pojęcie działalności gospodarczej i zawodowej w rozumieniu art. 43³ kc., „Studia Prawnicze” 2006, z. 4.
- Harla A.G., Pojęcie kupca i przedsiębiorcy w prawie polskim (1918-2005), „Przegląd Prawa Handlowego” 2006.
- Jagła W., Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego a zmiany w KRUS, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i studia” 2011, nr 39.
- Janczewski S., Prawo handlowe, weksłowe i czekowe, Warszawa 1946.
- Jeżyńska B., Producent rolny jako przedsiębiorca, Lublin 2008.
- Katner W.J., Kupiec, podmiot gospodarczy, przedsiębiorca – ewolucja pojęciowa, GSP, Tom V, 1999.
- Katner W.J., Rozważania nad treścią prawa gospodarczego i handlowego w Polsce, (w:) Studia z prawa gospodarczego prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Ireneusza Weissa, Kraków 2003.
- Katner W.J., Podstawowe zagadnienia prawne nowej ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, „Przegląd Prawa Handlowego” 2004/12.
- Katner W.J., Pojęcie przedsiębiorcy – polemika, „Przegląd Prawa Handlowego” 2007 z. 4.
- Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecznictwem. T. 1, Warszawa 2005.
- Koroluk S., Pojęcie działalności gospodarczej. Uwagi na tle projektu ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, „Radca Prawny” 2004, nr 2.
- Kosikowski C., Prawo gospodarcze publiczne (część ogólna), Łódź 1992.
- Kosikowski C., Idea prawa gospodarczego i jego działy, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1993 r., z 1.
- Kosikowski C., Prawo gospodarcze publiczne. Warszawa 1994.
- Kubala W., Prawo działalności gospodarczej. Komentarz, Warszawa 2000.
- Lange O., Ekonomia polityczna. Tom I, Warszawa 1980.
- Leoński Z., Niewiadomski Z., Waliński M., Ustawa o działalności gospodarczej, Warszawa – Poznań 1992.

- Lichorowicz A., Gospodarstwo rolne a kodeks handlowy, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1998, nr 7-8.
- Lichorowicz A., Glosa do wyroku SN – Izba Cywilna z dnia 2 czerwca 2000 r., „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, z. 2.
- Magdziarczyk M., Glosa aprobująca do uchwały Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 2 kwietnia 2007 r., II „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1/2007ZNSA 2007, nr 5-6.
- Magnuszewski R., Glosa do uchwały SN z dnia 20 lipca 1995 r., „Palestra” 1996, nr 1-2.
- Mróz T., Stec M. (red.), Prawo gospodarcze prywatne, Warszawa 2009.
- Naworski J.P., Wykładnia formuły „w zakresie działalności przedsiębiorstwa” zawartej w art. 751 pkt. 1 kc., „Prawo Spółek” 2006, Nr 5.
- Odachowski J., Ciągłość działalności gospodarczej, Glosa 2003/10.
- Okolski J., Koncepcja prawa handlowego w świetle zmian w prawie cywilnym, „Przegląd Prawa Handlowego”, nr 10.
- Pałdyna T., Przedawnienie roszczeń po nowelizacji kodeksu cywilnego z 28 lipca 1990 r., „Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie” 2004/1.
- Pańko W., Prawo rolne. Kryzys czy wielki zwrot?, (w:) Z zagadnień prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora A. Stelmachowskiego, Białystok 1991.
- Radwański Z., Koncepcja kodyfikacji prawa cywilnego. Księga Pamiątkowa, Kongres Notariuszy RP, Warszawa 1993.
- Radwański Z., Podmioty prawa cywilnego w świetle zmian kodeksu cywilnego przeprowadzonych ustawą z dnia 14 lutego 2003 r., „Przegląd Sądowy” 2003/7-8.
- Rudnicki S., Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna, Warszawa 2004.
- Samecki W., Prolegomena do teorii ekonomii, Wrocław 1998.
- Słownik języka polskiego, Tom 1, M. Szymczak (red.), Warszawa 1978.
- Snażyk Z., Szafranski A., Publiczne prawo gospodarcze, Warszawa 2011.
- Strzyżkowski K., Prawo gospodarcze publiczne, Warszawa 2005.
- Szanciło T., Przedsiębiorca w prawie polskim, „Przegląd Prawa Handlowego” 2005, nr 3.
- Szwaja J., Pojęcie przedsiębiorcy a instytucja prokury, (w:) A. Nowicka (red.), Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu, Poznań 2005.
- Szydło M., Pojęcie działalności gospodarczej, Warszawa 2005.
- Szydło M., Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim, „Przegląd Sądowy” 2002/7-8.
- Szydło M., Swoboda działalności gospodarczej, Warszawa 2005.
- Taradejna R., Maj I., Komentarz do ustawy z 28.12.1988 r. o działalności gospodarczej, Warszawa 1990.
- Trzaskowski R., Działalność gospodarcza w rozumieniu przepisów prawa cywilnego na tle orzecznictwa, „Glosa” 2006, Nr 2.
- Waligórski M.A., Nowe prawo działalności gospodarczej, Poznań 2001.
- Wasilewski A., Komentarz do ustawy o działalności gospodarczej, Kraków 1997.
- Włodyka S., Część ogólna prawa prywatnego gospodarczego (handlowego), Kraków 1994.
- Włodyka S. (red.), Prawo umów handlowych, Tom 5, Warszawa 2011.
- Włodyka S., Problem struktury prawa, „Państwo i Prawo” 1995, z. 4.

Włodyka S. (red), System Prawa Handlowego. Tom 1, Prawo Handlowe – Część ogólna, Warszawa 2009.

Wypiórkiewicz A., (w:) Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecnictwem. T. 1, Warszawa 2005.